

І Д Е О

СЕДМА СРПСКА БРИГАДА НА
ЈУГУ СРБИЈЕ

Географски положај, становништво и привреда

Седма српска бригада Народноослободилачке војске Југославије (као Пета јужноморавска) поникла је на тлу Црне Траве и Лужнице, подручју које се одликује особинама специфичним не само за ужи регион, већ и шире. Под утицајем Комунистичке партије Југославије и на бази њене широке политичке и акционе платформе готово од првог дана народноослободилачког покрета, пре свега, поносни печалбари и сиромашни сељаци са десне обале Јужне Мораве - између реке Пчиње на југу и Нишаве на северу, где је претходно деловао Други јужноморавски партизански одред од чија два батаљона је и формирана Седма српска бригада - сврстали су се под заставом КПЈ и Тита.

На поменутом подручју, између југословенско-бугарске државне границе, у троуглу између Косова, Македоније и Бугарске живе углавном Срби, а у мањем броју Македонци, Албанци, Бугари, Турци и Роми. Са сигурношћу се може рећи да је у оваквим, сложеним социјалним и националним приликама програм КПЈ представљао покретачку снагу помоћу које су се могли разрешавати противуречности и стварати темељи братства и јединства-у средини у којој су национални и социјални антагонизми пре рата били веома изражени.

Црна Трава, као средиште поменуте територије и подручје на коме је НОБ-а имала најорганизованији облик, од првих дана НОР-а била је сигурна партизанска база на десној обали Јужне Мораве." У најтежим тренуцима за

1) „Трагом Другог јужноморавског одреда" - Зборник радова Риста Антуновић: „Народ и борци Другог јужноморавског одреда," стр. 47; Васа Смајевић: „Црна Трава на тремеђи," стр. 53; Михаило Алостолски: „Зашто смо се упугили ка Црној Трави," стр. 56.

партизански покрет најугу Србије, првих месеци 1942. године, на њеној територији сачувано је Језгро" партизанских снага које је у наредном периоду, током 1943. и касније, снажно утицало на развој НОБ-е у целој јужној Србији. На овом подручју остварена је и тесна сарадња с народноослободилачким покретом суседне Бугарске. Преко Црне Траве, за све време рата водили су важни партијски канали којима се одржавала веза са Македонијом, Косовом и даље с Бугарском, и обрнуто-према ПК КП Србије и ЦК КПЈ.^{2>} Један број бораца НОР-а, који је ујужну Србију дошао из других крајева земље, уживао је пуно гостопримство Црнотраваца и Лужничана у најтежим тренуцима, посебно у време непријатељских офанзива. На овом подручју одржано је и неколико састанака партијско-политичких и војних руководилаца из Србије, Македоније, са Косова и Бугарске који су имали историјски значај. Црна Трава и Лужница у току НОР-а збрињавале су и многе рањенике и прихватале борце бројних бригада. Све ово допринело је да име села Црна Трава прерасте у географски појам за једно шире ратно подручје које се протезало чак и на суседне срезове^{3>} у коме је село Црна Трава имало доминантну улогу.

Завичајно подручје Седме српске бригаде, у ужем смислу, чинила је само северна половина територије коју је покривао Други јужноморавски НОП одред у границама ранијег власотиначког и лужничког среза - Врла река, Лужна Морава, Нишава, државна југословенско-бугарска граничацијавеличина прелази 1.155 кш². Натом подручју су два планинска система:

- Родопски са високим масивима: Крвави камен (1.733 ш), Грамада (1.719ш), Чемерник (1.638т), Вртоп (1.677ш), Станикин крст (1.656ш), Тумба (1.372 ш) и Остроzub (1.546ш); и,

- Балкански с највишим масивима: Руј (1.706 ш), Влашке планине (1.440 ш), Големи стол (1.239 ш) Црни врх (1.461 ш).^{4>}

2) Петар Станковић Љуба: „Власотинце и околина у ратовима и револуцији," стр. 10; Ђура Златковић: „Нишки зборник," бр.9, стр. 20.

3) В. Смајевић: „Трагом Другог ЈМ одреда - Зборник радова: ..Црна Трава на тро.међи," стр. 53.

4) Иван Божић и М.Кнежевић: „Основи војне географије ФНРЈ," Београд, изд. 1954, стр. 155 и 172.

Ове планине испресецане су великим дубодолинама, стране су им стрме, а у време киша или топлења снега формирају се снажне ерозивне бујице.

Познатије реке су: Лужница, Мурговица, Тегошница, Каланска река, Власина, Рупска река, Врла река и Јерма које имају кратке токове, али када надођу бујице постају тешко пролазне. На овим рекама постоји велики број воденица - поточара.

У подножјима ових планина и долинама река налазе се међународне комуникације - путеви и железничке пруге Ниш - Пирот - Софија: долином Нишаве и Ниш - Скопље: долином Јужне Мораве. Ове магистралне саобраћајнице окупатори су обилато користили за транспорт трупа и снабдевање фронтовау северној Африци и на Истоку, па су зато и били главна мета напада јединица ослободилачке војске с циљем да се поремети непријатељски саобраћај и колико је могуће спречи њихова употреба. Комуникације од локалног значаја, (углавном путеви другог и трећег реда), пресецале су црнотравско-лужничку територију следећим правцима:

- Стрезимировци - Власине - Владичин Хан;
- Трн - Тумба - Шиљегарник - Свође;
- Трн - Звонце - Бабушница - Ниш и
- Пирот - Бабушница - Власотинце - Лесковац.

Као и главне тако су и ове комуникације биле предмет сталних напада, оружаних снага НОП-а.

Насеља у црнотравско-лужничком подручју претежно су разбијеног типа, нарочито на надморској висини изнад 700 метара, што је у ствари погодновало партизанском начину ратовања.

У привредном погледу ово пригранично подручје било је веома заостало. Узроци за то били су вишеструки:

- екстензивна земљорадња и неповољна клима на брдско-планинском земљишту дају ниске приносе, а у вишим пределима пшеница и кукуруз не успевају;

- за сточарство су постојали добри пашњаци, али расна структура стоке била је слаба. Поред тога, производња није била организована, а откуп је био препуштен прекупцима што је дестимулативно деловало на произвођача. Здравствена заштита стоке и здравствена култура људи уопште одражавала је заосталост и због тога

сточни фонд није обезбеђивао становништву потребна и сигурна средства за живот. Па ипак, иако се током НОБ-е много оскудевало у хлебу, месо је недокнађивало недостатак жита за становништво и његове борце;

- занатска привреда није била организована као привредна грана већ је занатство било веома уситњено и имало је једино услужни карактер. Без модернијег занатства споро се мењао технолошки процес у пољопривредној производњи, а такво стање одражавало се на стандард становања и покућства, на одевање, структуру и начин исхране;

- индустријска производња на целом подручју била је, тако рећи, у повоју. Једина текстилна фабрика у Грделици максимално је искоришћавала јефтину радну снагу. Рудник каменог угља „Јерма“ код Звонца, од 1926. године, био је једини привредни објекат овакве врсте на овом подручју.^{5>} У њему је било просечно годишње запослено 600 радника који су најчешће умирали од неизлечиве „силикозе“ - професионалног обољења рудара. Али људи ових крајева нису имали бољег избора за рад.

Током другог светског рата Немци су отворили рудник „Мачкатицу“ чија је руда молибдена била доброг квалитета и коришћена је за производњу специјалног челика, односно за производњу оруђа ратне технике.

На рекама постојале су вуновлачаре, ваљавице, сгругаре, а највише воденице које су у многим случајевима биле уточишта борцима - нарочито куририма. У томе је велику улогу имала Синадинова воденица у селу Млачишту.

На тлу Црне Траве и Лужнице још половином прошлог века почиње да се развија печалбарство. Као нови облик привређивања за ово подручје, оно је створило нови социјални међуслој - полупролетаријат који је једним делом стицао средства за живот као ситносопственик земље на којој се бавио земљорадњом и сточарством, а другим делом продајући своју радну снагу и занатску вештину. Баш овај део радног становништва до-

5) Партизани Другог ЈМ одреда су 6/7.3.1943. заузели рудник „Јерму“ да би, поред осталог, прибавили неопходан експлозив за диверзије. Њиме су минирали и порушили железнички мост код Врањског Прибоја 17.3.1943. године.

лазио је у додир с културнијим срединама, а касније и напредним покретима, па их је друштвено-економски и политички положај (били су обесправљени) везивао за напредне и штајкачке покрете. Печалбарство се појавило упередо с изумирањем рударства, односно постепено је замењивало рударство као грану привређивања под влашћу Турака, а интензивно је почело да се развија после ослобођења од Турака 1877. године.⁶⁾ Оно и данас траје и за многе је допунски извор средстава за егзистенцију.

Карактеристичан је утицај печалбара на формирање класно-социјалне свести, на развој културе коју су преносили из развијених средина у којима су проводили по шест и више месеци годишње. Поред скромних зарада, доносили су прогресивна схватања, напредне идеје, животне навике какве постоје у индустријски развијенијим центрима. Код Лужничана и Црнотраваца се, у суровим условима живота, калио специфичан менталитет који је одговарао условима њиховог живота и рада. У свим условима и приликама остали су верни својој домовини и националној матици Србији чија ће приврженост прерастати у родољубље које ће историја често стављати на застрашујуће пробе. У свакој провери оно ће бити активан чинилац у одбрани слободе и независности, како непосредно свога краја тако и шире. Опште је познато да су људи из ових крајева - печалбари били цењени због знања, вредноће и поштења, а поред тога и због рационалности у проценама и трошењу, спретности и хладнокрвности. Црнотравци су се истицали вештином у грађењу модернијих грађевинских објеката што је, вероватно, било одлучујуће да се у Црној Трави још 1931. године отвори Државна грађевинска занЗтска школа.⁷⁾

Школа је припремала кадрове за грађевинарство, а пракса је продуљивала и знање и вештину, па су Црнотравци, а и Лужничани постали надалеко познати и признати мајстори - неимари велелепних грађевина.

Робовање под Турцима завршено је крајем 1877. године, када је одређена источна граница Србије. Међу-

6) В.Николић: „Из Лужнице и Нишаве,” стр. 29; М.Савић: „Наша индустрија занати, трговина и пољопривреда,” стр. 253, 257, 260; Р. Костадиновић: „Црна Трава и Црнотравци, стр. 75-82.

7) Диплома Државне грађевинске школе у Црној Трави Боривоја Илића, ученика прве генерације ове школе.

тим, националним ослобођењем нису решени и проблеми из домена социјалног, економског, политичког, културно-просветног и другог живота. Људи новоослобођених крајева нашли су се на предстражи земље у пасивном и заосталом крају. Изградњом железничке пруге Ниш - -Пирот - Софија 1884. године и пруге Ниш - Врање 1888. године⁸⁾, Моравско-нишавска и Моравско-вардарска долина добијају међународни значај: до тада безначајно пригранично подручје добија сада војно-стратешку и гео-политичку димензију. То ипак није мењало економски положај људи у овом подручју. Због карактера приграничног подручја власти краљевине Југославије нису улагале средства за развој ових крајева, па су и даље остали неразвијени и сиромашни.

Као пригранично подручје Лужница и Црна Трава још у првој половини XX века два пута су биле под окупацијом монархистичке Бугарске. Борећи се за слободу оба пута су дали велике људске и материјалне жртве. И то је био један од разлога који је кочио њихов развитак и утицао да дуго остану у сиромаштву. Печалбарство се јавило као неопходна активност за опстанак, а преко печалбара преносила се и култура и социјалистичка мисао.

У првом светском империјалистичком рату, који је за поробљене и окупиране југословенске народе био ослободилачки, дате су велике људске жртве не само за ослобођење и уједињење већ и за демократска и друга права - за равноправност људи и народа у новоствореној држави. У првом светском рату из лужничког и власотиначког среза погинуло је око 3.500 људи. Међутим, српска и друге буржоазије у земљи водиле су свој рат, па се целокупни државни апарат нашао у рукама монархиста, буржоазије и феудалаца, те је нова држава постала орган капиталистичког улгњетавања радничке класе и радног народа.

Изневерена очекивања народа, сједне, и победа октобарске револуције, с друге стране, учинили су да социјалистички покрет и у овим крајевима добије нови замах - да печалбари наставе борбу политичким средствима.

8) Ђорђе Стаменковић: „Железничари Ниша 1918-1945. год., стр. 11.

На општинским изборима и за Уставотворну скупштину (1920.) у пиротском округу су, на пример, од 60 општина комунисти победили у 25, па и у самој-пиротској. У Лужници су по броју гласова они били други, а у великобоњинској општини добили су апсолутну већину. У свим општинама власотиначког среза добили су велики број гласова, а у Грделици апсолутну већину. Велики успех комунисти су тада постигли у највећим центрима југа Србије.

На пораст утицаја КПЈ и радничког покрета властодршци су одговорили „Обзномом“ (децембра 1920.) и Законом о заштити државе (1921.), ударом на Комунистичку партију Југославије као једине организоване снаге која је припремала радничку класу и све демократске и напредне снаге за револуционарну борбу против монархистичке државне машинерије као врховног покровитеља буржоаске владавине. После тешких губитака - убистава, хапшења, суђења, прогона - КПЈ је била принуђена да се привремено повуче у дубоку илегалност. Наступила је привремена плина у Лужници и Црној Трави.

Међутим, све тежи услови живота и рада које је монархо-фашистичка диктатура наметнула радничкој класи и народу, с једне, и последице светске кризе тридесетих година, с друге стране, заострили су супротности између рада и капитала да поново оживљава синдикални и напредни омладински покрет под руководством КПЈ.

Иако у Црној Трави и Лужници није било организација СКОЈ-а и КПЈ све до 1941. године, утицаји револуционарног и напредног покрета почињу осетније да расту од 1935. године. У Црној Трави Јован Цветковић Социјал, један од првих социјалиста у овом подручју, и многи други, под утицајем партијских организација већих центара у Лесковцу, Врању, Грделици и Власотинцу развијају живу политичку активност око прикупљања Црвене помоћи, потписа на петицију за ослобођење шпанских бораца из концентрационог логора у Француској. Они развијају успешну политичку активност за време избора, учествују у организовању штрајкова грађевинских радника, окупљају омладину, организују конференције и предавања, раде на ширењу задругарства и слично.

С друге стране, печалбари за време сезонских радова у центрима - где је био развијен синдикални покрет и радничка класа својим опредељењима - и сами постају штрајкачи и укључују се у револуционарне процесе у дотичним местима. Оваква опредељења доносе у своје родно место у којем остају преко зиме.

На Црну Траву и Црнотравце посебно је утицао Црнотравац Милентије Поповић, инжењер и стари револуционар⁹⁾ око кога су се црнотравски печалбари, за време грађевинске сезоне, окупљали у Београду или за време одмора у Црној Трави. Може се рећи да је својим ауторитетом Милентије допринео да револуционарна мисао код Црнотраваца прераста у организовани покрет.

Значајну улогу у ширењу напредног покрета и формирању партијске и скојевске организације, такође, имали су и други прекаљени револуционари са ширег подручја југа Србије, нарочито члан ЦК КПЈ и политички секретар ОК Лесковац Коста Стаменковић, затим учитељ Синиша Јанић, секретар партијске ћелије из Власотинца, Новица Илић из Заплања и други.

У периоду непосредно пред почетак другог светског рата, односно после доласка Јосипа Броза Тита за генералног секретара КПЈ, настаје нова ера у развоју КПЈ и оживљавању револуционарног покрета. Захваљујући правилној „линији," методу и садржају рада, утицај КПЈ нагло расте. Априлски рат 1941. године затекао је на широј

9) Милентије М. Поповић, рођен 1913. године у Црној Трави, Технички факултет (грађ.одсек) завршио у Београду. Био је активан у студентском покрету Београдског универзитета. Члан КПЈ од 1939. године, а већ 1941. инструктор ОК КПЈ Београда. Борац НОР-а од 1941. године и кроз рат је обављао одговорне партијско-политичке и војне дужности. Био је секретар МК КПЈ у Београду, Заменик политичког Комесара 4. пролетерске бригаде, политички комесар официрске школе при Врховном штабу и први командант Базе у Барију Италија. Већник је АВНОЈ-а, посланик АСНОС-а, први повереник унутрашњих послова НР Србије.

После рата Милентије Поповић непрекиднојебиран за посланика Савезне народне скупштине и Народне скупштине Србије. Био је министар трговине и снабдевања, председник планске комисије владе Србије, министар спољне трговине и финансија у савезној влади, члан Савезног извршног већа. Члан Извршног комитета постао је на Брионском пленуму 1966. године, а смрт га је, 1971. године, затекла на функцији председника Савезне скупштине и члана Председништва СФРЈ.

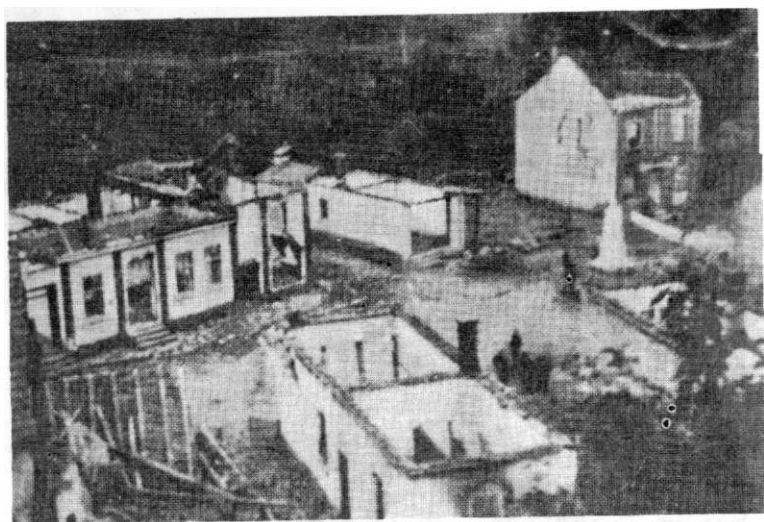

Милениције Поиоћић

територији Лесковца око 90 чланова КПЈ и преко 200 чланова СКОЈ-а.¹⁰⁾ У Врању и околини било је 45 чланова и 30 кандидата КПЈ. »> У Власотинцу је постојала пар-

10) Архив ЦК КПС-ПКС, бр. 112.

11) „Врањски гласник“ бр. VII, 1971, стр. 137, 149-152.

Црна Трака - после спаљивања (центиар).

Црна Трака - снимак из каздуха 1982. јодине.

тијска ћелија од пет чланова КПЈ ¹²⁾ и њен утицај био је велики не само у том месту већ и на ширем подручју власотиначког среза. Сিনিши Јанићу био је поверен задатак да у мају 1941. године формира ћелију КПЈ ус. Козилу. ¹³⁾ У истом месецу, Сিনিша Јанић је у Црној Трави формирао организацију Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ-а). ¹⁴⁾ Активним и организованим радом ове организације створени су услови за масовни политички рад у народу. Везе са организацијом КПЈ у Власотинцу постале су редовне-уз пуно поштовање принципа о строгом илегалном раду. Крајем јула 1941. године, тадашњи секретар партијске ћелије у Власотинцу Новица Илић формирао је прву ћелију КПЈ у Црној Трави ¹⁵⁾ од одабраних и на задацима проверених људи. Новембра 1941. године Поверенство среског комитета КПЈ за Белу Паланку формирало је прву ћелију КПЈ у лужничком селу Реснику, чији је секретар био Јован Ћирић, а децембра исте године од најбољих омладинаца у с. Љуберађи формирана је скојевска организација. ¹⁶⁾

Без обзира на чињеницу каснијег формирања партијских и скојевских организација на тлу Црне Траве и Лужнице, ово подручје веома брзо прераста у чврст ослонац НОП-а око кога гравитирају јединице и групе бораца ослободилачке војске суседних крајева: Македоније, Ко-

12) Секретар је био Сিনিша Јанић, а чланови Божидар Црнатовић, Милорад Диманић, Ђорђе Младеновић и Миодраг-Мија Миленковић. Касније је за секретара дошао Новица Илић, члан ОК СКОЈ -а Лесковац (Лесковачки зборник бр. III, 1963, стр. 17).

13) Чланови: Божило Дојчиновић, Драгомир Дојчиновић, Добривоје Станојевић и Сава Стаменковић, („Власотинце и околина у револуцији 1903-1945," стр. 45).

14) Раде Ивић, секретар, а чланови: Раде Стојановић, Сретен Ристић и Гргур Поповић („Тако се борила Црна Трава," стр. 50).

15) Секретар Веља Миленковић, чланови: Драгомир Симоновић, Раде Ивић, Радомир Стојановић и Јован Цветковић Социјал („Тако се борила Црна Трава," стр. 52).

16) Секретар Јован Ћирић, чланови: Лазар Костић, Србислав Величковић и Ћира Јанковић, учитељ. Ћирић је члан КПЈ из ВТЗ „Обилићево" од 1940. године, а Величковић из фабрике „Икаруса" Земун од почетка 1941. године. По избијању рата оба су дошли у родни завичај, а онда укључени у новоформирану организацију у Лужници.

Актив СКОЈ-а сачињавали су: секретар Александар Живковић чланови: Атександар Стојановић - Ване, Милисав Стефановић, Спавко Стојановић, учитељица Вера Митић и Петар Стојановић.

сова као и Бугарске и југа Србије. То је допринело да Црна Трава и Лужница постану подручја у којима непријатељ није био увек сигуран.

Априлски слом, окупација и њене последице

Пред други светски рат и напад на краљевину Југославију у априлу 1941. народ, а посебно становништво у приграничним деловима земље постајали су све неспокојнији. Разлога је било више, а поред осталог и то што су имали суседа који је у прошлости у неколико наврата улазио у савез с агресорима против Југославије. Када је априлским ратом 1941. године краљевина Југославија пропала као држава, зло окупације међу првима су осетили пригранични крајеви исто онако као и у првом светском рату, јер је према њима примењиван најбруталнији терор-убиства, плачке, понижавања.¹⁷⁾

Неорганизованост војске краљевине Југославије, њена неспособност да брани земљу и народ, пре свега, издаја на свим нивоима и деловање пете колоне-били су једини и одлучујући разлози који су довели до пропасти Југославије као државе.

Распад државе и брза капитулација војске довели су до патњи кроз које је народ подсећајући се на прошлост стварао своју историју. Повећане су стрепње за своју судбину због тешких искустава из прошлости са злим суседом и помешане са озлојеђеношћу на издају, са мржњом према свему што је довело до овога. Традиционално **патриотски осећаји зближили су људе и створили фронт борбе према фашистичком окупатору, изоштрили осећања достојанства и пркоса, осећање снаге да издрже и најтеже патње изоштрили смисао да осети и препознају оне који су макар и помислили на сарадњу са окупатором.**

17) У првом светском рату, на фронту и позадини, за време организоване одбране и повлачења преко Косова и Албаније, само из лужничког среза погинуло је 1.636 војника-Драг. Ђ. Здравковић „Бесмртници округа пиротског,“ стр. 175-215.

У времекраткотрајног априлског рата 1941. годинеи на подручју Црне Траве и Лужнице догађаји су се одвијали слично као и у другим деловима земље. Све што је било способно за привређивање позвано је у војску, Дата су за одбрану сва расположива материјална добра онако како је овај народ и навикао да се понаша када је у питању одбрана слободе и независност домовине. Као авангарда народа Комунистичка партија Југославије била је једина политичка снага способна и дорасла да организује и усмери патриотизам народа за борбу против завојевача. Међутим, изневерена су очекивања народа, јер су се догађаји одвијали супротно његовим интересима. Одбрану стратегјских и тактичких праваца који са границе изводе на правцу Пирота, Лужнице, Црне Траве и Власине организовале су: Дринска и Топличка дивизија.¹⁸⁾ Народ је ове јединице примао као своју војску, онако како је то било и у свим ранијим ратовима. На његово велико разочарање већ уводне борбе у вечерњим часовима, 6. априла 1941. године, које су значиле почетак ширих ратних дејстава, показале су да су наде изневерене, а војска издајом државних и војних власти дезорганизована и неспособна да брани земљу. Осми април 1941. је то недвосмислено доказао. Немачки тенкови су без тешкоћа продирали ка Цироту. Одбрана овог краја престала је да постоји на целом сектору. Обични војници и поједине старешине " желеле су да бране слободу домовине, али је судбина земље већ била предата у руке завојевача. Издаја је паралисала сваку организовану одбрану и отпор, па је већ 9. априла већина команданата пукова изгубила контролу над својимјединицама. Неки су се одмах предалиНемцима, као на пример командант 3. пп пуковник Марас Драгутин чији је пук остао у с. Столу, а он се упутио за Бабушницу где се и предао Немцима. Други су, пак, напустили јединице и уз мању пратњу повлачили се да би се касније и они понели на исти начин пред окупатором. У општој паници јединице југословенске војске распадале су се, па је 17. априла потписана и безусловна капи-

18) Архив Војноисторијског института, (даљеАВИИ)кутија 67, рег. број 903/4-1; Исто к. 4, рег. бр. 26/1-91 - изјава команданта Пете армије, њених дивизија и пукова бивше југословенске војске Ђура Златковић „Зла времена," стр. 141-146.

Бабуиница - општински центар Лужнице, снимак из 1982. године.

тулација.¹⁹⁾ Тако је завршила најсрамнија страница историје краљевине Југославије и њене војске.

Многи војници из села приграничног подручја Црне Траве, Лужнице и других на југу Србије нису одлагали оружје већ су га односили кућама и сакривали. Пуковска и дивизијска складишта војске краљевине Југославије препуштена су непријатељу да их плени или народу да их неорганизовано односи.

Ношен осећањем патриотизма, највећи број људи је одмах почео да прикупља оружје које је војска бацала. Једни су га скривали на сигурна места да га у погодном моменту употребе, а други ломили пушке, скривали затвараче од пушака и митраљеза или пушке и митраљезе

19) Исто.

бацапи у провалије и дубоке вирове да не би пали у руке окупатору. Ово илуструје како је народ прихватао капитулацију и како се најсвесније припрема за наступајућа времена.

Бројне противуречности буржоаског друштва довеле су до распада одбрамбеног система на очиглед и оних старих ратника који добро памте како се некада борила српска војска против освајача у првом светском рату. Преламало се то у свести родољубивог становништва овога краја као најсрамнија и најтежа трагедија земље. Народ је схвагио да су се виши официри и војни штабови, чиновници и полицијски систем - целокупна власт у Југославији - издајнички понели.

Првих неколико дана немачка војска кретала се искључиво друмовима користећи моторна возила, не залазећи у села ван колских путева. Немци су приступили пљачкању свега што им се нашло при руци. Фелдкомандантура 809 у Нишу издала је наредбу да се становништву одузму сви радио-пријемници како би им се онемогућило слушање радио-емисија. Захтевали су да се срески и општински чиновници одмах врате на своје раније дужности, да успоставе ред - потчињавајући се наредбама немачких власти. Захтевали су безусловну послушност и покорност. У свим наредбама истицали су претњу смртним казнама као што показује следећи пример немачког команданта у Србији:

„Органи власти који не буду обављали или несавесно обављају своју дужност казниће се смрћу, грађани који не поштују ред и не буду покорни властима казниће се смрћу, имаоци оружја и муниције ако га у одређеном року не буду предали, па им се после тога нађе биће кажњени смрћу, и сл." ²⁰⁾

Чиновнички апарат, пре свега, среских начелстава и општинских управа углавном се вратио на рад у условима окупације земље. Фашистичко гесло владавине сводило се на староримско: „Завади па владај!" Уз помоћ пете колоне изнутра је разарано јединство друштва. Најпре

20) „Службене новине, № 1," априла 1941. године, издате од немачког војног заповедника у Србији, Историјски архив - Ниш, Зборник бр. 1; Б.Златковић „Зла времена," стр. 150.

Милан Аћимовић, а затим генерал Милан Недић под окриљем „спасиоца Србије" око себе окупили су издајнике, пропале људе и од њих створили државни апарат власти и војске у служби окупатора. На сличној линији у Србији нашао се и четнички војвода Коста Миловановић Пећанац који је у сарадњи са окупатором окуљао плаћенике и од њих организовао четничке одреде за борбу против НОП-а. У том духу је и Димитрије Љотић, као вођа најекстремније десничарске организације „Збор," организовао своје војне јединице којима је подржавао стварање „новог поретка" у Србији. Известан број официра бивше југословенске војске с пуковником Дражом Михаиловићем начелу формирао је контрареволуционарни четнички покрет који се, такође, ставио у службу окупатора. Њихов основни задатак био је борба против НОП-а.

У другој половини априла 1941. године, у договору с Немцима, војска и полиција царске Бугарске, поред осталог, окупирао је и део територије Србије у рејону пиротског и врањског округа. У мају постављени су и цивилни органи бугарско-фашистичке власти у срезове и општине. Бугарски окупатор је, поред осталог, имао два основна задатка: прво, да демаркационом линијом одреди зону докле ће досезати његова управа (анектирани део), друго - да од народа одузме сакривено оружје као и његове историјске, културне, националне и друге вредности.

Одлуком немачких власти у Србији, линија разграничења протезала се западном периферијом пиротског округа, затим изнад самог Власотинца, даље испод Грделице преко реке Лужне Мораве, на планину Кукавицу и даље на југ.²¹ Тиме је већи део Лужнице припао царској Бугарској са среским начелством у Бабушници, а мањи део Недићевој Србији-најпре са њеним срезом у Љуберађи, а касније у Белој Води. Села шире околине Црне Траве одвојена су од матичног власотиначког среза и припојена трнској „околији" (срезу) у Бугарској.

Постављање демаркационе линије окупатор је обавио, тако рећи, декретом. Али, при остваривању другог

21) Димитрије Кулић: „Бугарска окупација," књ. I, стр. 32, шема окупиране територије.

задатка: разоружавање, одузимање националних обележја, гажење културних и традиционалних тековина било је немогуће, као што је било немогуће и народ покорити. Окупаторске власти су се најпре служиле демагошким обећањима, а затим застрашивањем: „Будите мирни и лојални," што је значило клечати на коленима и служити „господара." Кад оружје нико није окупаторским властима предавао, следиле су репресалије. Ако је неко под притиском и предао једну пушку, имао је још једну или више скривених.

Бугарске окупаторске власти, које су себе називале „ослободиоцем," организовале су попис становништва и њихове имовине. Те мере нису дале очекиване резултате. Вал незадовољства и отпора ширио се без обзира на мере одмазде. Мере денационализације становништва од бугарских власти и све теже економско стање учинили су окупацију још неподношљивијом. Власт на окупираном и касније анектираном делу темељила се на бугарским законима, нарочито на Закону о заштити државе који је обезбеђивао право да уз помоћ силе користи људске и привредне потенцијале. Оваква „права" окупатор је могао да обезбеди једино помоћу бруталне силе, па је због тога, упоредо са распламсавањем НОП-а, ангажовао веће војне и полицијске снаге у анектираним и окупираним деловима Југославије. Међутим, како су појачаване акције бораца ослободилачке војске, тако су постепено нестајале окупаторске општинске власти, а са њима и полицијске страже које су их обезбеђивале. Све је то утицало да бутарски окупатор припреми и доведе на овај терен бројније и јаче полицијске посаде. Касније су и бугарске војне јединице размештене према јачим жариштима ослободилачког покрета како би могле у свим приликама благовремено и ефикасно да интервенишу. Ратно подручје између реке Пчиње на југу и Нишаве на северу постало је снажно жариште НОР-а које је за бугарског окупатора постало веома осетљиво из више разлога: пре свега што би дејства оружаних снага НОР-а угрозила виталне комуникације и објекте на њима и долинама Јужне Мораве и Нишаве-чиме би се знатно ослабио и ефикасније рушио систем окупаторске власти на анектираном делу и на другим просторима Србије, а посебно што се са тог подручја слободарска мисао врло снажно преносила и на радне људе и прогресивне грађане суседне Бугарске.

Око ратног подручја на коме је најпре деловао Други јужноморавски партизански одред и на њему још од 1941. године смењивале су се бројне војне и полицијске бугарско-фашистичке јединице да би на крају од априла 1944. биле дислоциране²²⁾ следеће снаге: 29. пд са приштапским јединицама и 52 пп у Врању; 3. пп и чета тенкова у Владичином Хану и Сурдулици, 13. пп у Кривој Паланци, 50. пп у Пироту; 25. пп у Сливници, Драгоману и Трну; 53. пп у Куманову; гранични батаљони и чете у Костуру, Љуберађи, Свођу, Крушевици, Лопушњи и на свим граничним караулама, на свим бункерима поред мостова и тунела посаде 10 до 15 војника.

Фашистичко-бугарске власти покушале су да на анектираном делу створе контрачетничке одреде за борбу против НОП-а. Исто тако, своје деловање усмериле су у циљу подвајања међу становништвом, разних класних, социјалних и националних структура и планског усмеравања једних против других како би међу њима распиле нетрпељивост и мржњу и на тај начин изнутра разбиле јединство и слогу народа.

У свему томе бугарски окупатор није постигао најважнијих резултата, осим што је једино, на територији Прешева формирао контрачетнички одред састављен претежно од припадника македонског народа и албанске народности. Одзив за попуну овог одреда био је незнатан, захваљујући раду КПЈ.

Рудник Мачкатицу и флотацију у Белом Пољу обезбеђивао је немачки дивизион противавионске артиљерије заједно са бугарском посадом. Бугарска авијација, лоцирана на софијском и нишком аеродрому, повремено је учествовала у извиђању и борбеним дејствима против јединица Другог јужноморавског НОП одреда-почев од краја априла 1943. године.

На подручју које је покривао Други јужноморавски одред, поред осталих непријатељских снага у борбама

22) „Трагом Другог јужноморавског одреда,“ стр.40; Д.Кулић: „Бугарска окупације,“ књига I, стр. 39; Зборник докумената и података народноослободилачког рата југословенских народа (даље Зборник) том 1/5, док 56; Живојин Николић: „Југоисточна Србија 1941-1945,“ стр. 110; А VII, к.2/3-1-5; „Записник са саслушања,“ Исто, к.4/1-11 и к. 4-10/4-1.

су најчешће били ангажовани и четници Драже Михајловића. На Сувој планини дејствовао је Нишавски четнички корпус од пет бригада, који је угрожавао извештајни број лужничких села.²³ На Козјаку био је Вардарски четнички корпус од четири бригаде.²⁴ У околини Власотинца дејствовао је и Власински четнички корпус од три бригаде који је покушао да преко појединих малодушника из села Доброг Поља створи своје упориште на нашој слободној територији.²⁵

Развитак НОБ-е и дејства партизанских јединица до формирања Седме српске бригаде

Окружни комитет КПЈ за Лесковац је у складу са директивом ЦК КПЈ, од 4. јула, већ 20. септембра 1941. године формирао Бабички партизански одред.²⁶ У првим данима свог постојања Одред је имао 35, да би након четири месеца нарастао на 250 бораца сврстаних у три партизанске чете.²⁷ Било је ту касније појединаца из 30 срезова не само Србије, већ и Хрватске и Црне Горе. Међу њима је било: осам официра, подофицира и жандарма, 15 учитеља и професора, три лекара и инжењера, 38 ђака и студената, преко 186 занатлија, радника и земљорадника, а од њих су били 50% печалбари.²⁸ Наведени подаци јасно говоре о врсти кадрова, њиховој могућности и класној структури као и о националној припадности

23) Нишавски четнички корпус (Штаб 45) у свом саставу имао је у октобру 1943. године: 1, 2 и 3. Пиротску, Лужничку, Гарибродску и Летећу четничку бригаду са укупно 340 људи.

24) Вардарски четнички корпус, види Ж. Николић „Југоисточна Србија,” стр. 466-467 и Ж. Николић „22. дивизија,” стр. 77.

25) Жовојин Николић „Југоисточна Србија,” стр. 316; П. Станковић „Власотинце и околина у ратовима и револуцији,” стр. 86.

26) Живојин Николић „22 дивизија,” стр. 20; П. Станковић „Власотинце у рату и револуцији,” стр. 54; Д. Кулић „Бабички партизански одред,” стр. 17. Претога, 10.8. 1941. формиранје Кукавички НОП одред.

27) Зборник НОР-а 1/1, д.98; Живојин Николић „22 дивизија,” стр. 30.

28) Драги Стаменковић-Спира „Необјављена збирка биографије бораца Бабичког партизанског одреда.”

сти бораца одреда. Овакав састав одреда гарантовао је његову спремност и способност за револуционарно спровођење програма КПЈ и реализовање пароле о оружаном устанку, у извршавању борбених, партијско-политичких и културно-просветних задатака које је поставила свакодневна народноослободилачка и револуционарна пракса. Ово дијалектичко јединство одређивало је и прогресивну усмереност самог Одрета који је деловао на широком подручју југа Србије.

У прво време након формирања, како у Одреду тако и на терену где је он деловао, створане су бројне ћелије КПЈ у којима је, на пример, у фебруару 1942. године било 37 чланова КПЈ и 55 чланова СКОЈ-а. Кратко пре тога, у јануару 1942. године, у целокупној војној и политичкој организацији и у органима прве власти на бабичком терену у Запаљу и Лужници било је у разним облицима организовано преко 600 људи.

Прве оружане акције Бабичког партизанског одреда, у 1941. години, истовремено су представљале прве његове значајне оружане и политичке успехе. Јединице Одрета уништавале су општинске и среске архиве, ликвидирале издајничке органе окупаторске власти, спречавале пљачку народне имовине и онемогућавале непријатеља да учврсти окупаторску власт. То је био одговор на све покушаје окупатора и његових слугу да се сломи отпор народа и да га примора на послушност. Био је то одговор, не само окупаторској војсци Немачке и Бугарске него и народним издајницима свих врста који су им верно служили. Партизански одред је рушио објекте на комуникацијама, привредна постројења, складишта и транспортна средства и тиме доприносио укупној антифашистичкој борби.

Наравно, Бабички партизански одред, без подршке и ширег учешћа народа, не би постигао успехе у борби противу бројчано много надмоћнијих снага окупатора и снага контрареволуције. На општем плану приступило се свестраном јачању НОП-а као и организовању разноврсних облика борбе и отпора окупатору и његовим слугама. У селима и градовима бирани су најбољи патриоти у органе народне власти и од је/Јног броја формиран су илегални месни НОО, од другог политички активни,

а од најборбенијих омладинаца стварани су скојевски активи.

Пред крај 1941. године у новембру приступило се стварању илегалних месних партизанских десетина, сеоских стража, диверзантских група и сл. У селима у којима су постојали услови формиране су следеће месне партизанске десетине:

- у девет лужничких села формирано је 11 месних партизанских десетина (у Извору и Сурачеву по две, Реснику, Стрижевцу, Братишевцу, Љуберађи, Богдановцу, Штрбовцу и Остатовици по једна).

- у осам црнотравских села било је осам месних партизанских десетина (у Самчекињима, Црвенковцима, Козарници, Чуки, Тодоровцима, Златанцима, Бајинцу и Млачишту).

Тако је поред 250 активних бораца у Бабичком партизанском одреду, под оружјем само из Лужнице и Црне Траве у 19 месних десетина било близу 200 бораца. То је била снага која је испуњавала непосредне просторе како непријатељ са малим снагама не би могао да продре. Поред тога, месне партизанске десетине, са другим организацијама на терену, старале су се о материјалном обезбеђењу партизанских одреда, о организовању радионица за поправку и одржавање ратне опреме, о обезбеђивању базе за сакривање материјалних резерви, смештају пропагандне технике, илегалца, рањених и болесних партизана, о прихвату и отпремању курира, итд. За добро борбено обезбеђење десетине су организовале извиђања и обавештавање о покретима непријатеља и сумњивих лица. У остваривању пароле: „Ни зрна жита окупатору“ месне партизанске десетине спречавале су да непријатељ спроведе реквизицију по селима. Повремено и поједине месне партизанске десетине ангажоване су за мање акције. Као што су сечење ПТТ линије између Црне Траве и Рупља где су учествовале црвенковска и самчекинска десетина, хватање и суђење издајника - за шта су ангажоване љуберађска и самчекинска десетина, спаљивање општинске архиве од стране остатовачке и чланова изворских месних десетина, односно растурање пропагандног материјала за шта су ангажоване све месне десетине међу којима су се посебно истицали чланови изворске парти-

занске десетине, који су, између осталог, дотурали пропагандни материјал бугарским војницима.

Најзапаженије борбене акције Бабичког партизанског одреда, за првих пет месеци 1941/42. године, биле су: рушење железничких мостова на Јужној Морави код с. Гложана и с. Биљанице; рушење воза код с. Печењевца; паљење опљачканог жита у с. Косанчићу; паљење свих општинских архива на свом оперативном подручју; разоружавање 15 Пећанчевих четника у с. Црквици и 16 финансиста у с. Бољару; минирање електричне централе у Манастиришту; разоружавање фабричке страже у Грделици; откривање, раскринкавање и ликвидација шпијуна и издајника. У садејству са Кукавичким партизанским одредом, Бабички одред учествовао је по други пут у нападу на Власотинце; са Јабланичким партизанским одредом на Лебане и рудник Леце, а са Сврљишко-нишавским партизанским одредом на рудник „Јелашницу“ близу Ниша.

Нагли пораст НОП-а на Бабичкој гори и Запаљу, и значајни резултати НОБ-е на југу Србије, забринули су окупаторске и квислиншке власти. Страх од брзог развоја ослободилачког покрета и бојазан да се талас отпора може проширити и ван граница јужне Србије, па и шире, ујединио је све реакционарне снаге у Југославији и ван ње, без обзира на међусобна трвења око поделе власти и територија. У склопу заједничког плана о уништењу оружаних јединица НОП-а предузимали су разне мере одмазде на овом подручју. При томе су искористили повољне околности након окончања офанзиве у западној Србији и сконцентрисали снаге према југу Србије, па према томе и Бабичком партизанском одреду. Удруженим снагама жестоко су насрнули на партизанске борце у јужној Србији. „Операција чишћења,“ брижљиво припремана у немачким штабовима, отпочела је 22. фебруара 1942. године.²⁹⁾

Брижљиво припремљена фебруарска офанзива завршила се неповољно по Бабички и Сврљишко-нишавски

29) Живојин Николић: „22 српска дивизија,“ стр. 41; Ђура Златковић „Зла времена,“ стр. 138; Петар Станковић „Власотинце и околи-на у ратовима и револуцији,“ стр. 75, 77 и 79; „Микро филм бр.1,“ фотокопија бр. 296, 297 и 465, Историјски архив у Нишу.

партизански одред. У борби за одбрану слободне територије код с. Биљанице, Равне Дубраве, Великог Крчимира, Вртопа, на Сувој планини погинуо је или заробљен већи број партизана, припадника месних десетина, сарадника и активиста на терену. У овој офанзиви или после ње, погинуло је 393 или 59% свих бораца и теренских активиста НОР-а на подручју Бабичког одреда. Погинуло је готово читаво руководство Штаба одреда и команди чета.³⁰⁾ Од 37 чланова КПЈ погинуло је 18, а од 55 чланова СКОЈ-а погинуло је 29-или 53%. Поред тога, велики број бораца пао је у руке непријатеља.

Због све већег учешћа у акцијама, месне партизанске десетине у Лужници нису могле да остану илегалне, а пошто је највећи број њиховог људства остао код својих кућа пали су у руке непријатеља и многи су стрељани.

На подручју Црне Траве ова непријатељска офанзива није се значајније одразила. Мада је руководство организације КПЈ на овом терену откривено, ухапшено и суђено им је, али су десетине остале у илегалности и наставиле да раде. У каснијем периоду-када су услови били повољни-од 61 бораца црнотравских месних десетина 45 је ступило у партизански одред. У току рата погинуло их је 18, а они који су преживели постајали су војни и партијско-политички руководиоци.

Терор и пропаганда непријатеља појачали су страх знатног дела становништва. Преживели борци Одред пробили су се или пре тога нашли ван непријатељског обруча и успели да сачувају снаге које ће убрзо затим поново кренути у борбу против окупатора и његових слугу. Међутим, они делови одреда који су били набачени на Суву планину нису успели да се пробију, па су страдали заједно са командантом одреда. Једна чета Одред од 30 бораца са Милорадом Диманићем на челу затекла се за време непријатељске офанзиве ван окружења на анектираном делу између Власотинца и Црне Траве. Њој су се после пробоја из окружења прикључили још десетак бораца из других чета. Захваљујући овим снагама као и по-

30) Међу погинулима су и командант одреда Обрад Лучић, заменик команданта Тома Костић, командири и полиг. комесари Прве и Друге чете Милорад Диманић, Сениша Јанић, Душан Максимовић, Јован Живковић као и политкомесар Прве чете Добрила Стамболић.

дршци народа власотиначког среза и Лужнице, на овом подручју уследила је реорганизација јединица после разбијања Бабичког одреда. Група бораца која се затекла на анектираном подручју постала је језгро обновљеног Бабичког и Врањског партизанског одреда³¹⁾ у ширем рејону Црне Траве. Нешто касније око овог партизанског језгра формиран је Други јужноморавски одред и, најзад, од једног дела тих бораца и новодошлог људства створена је Седма српска народноослободилачка бригада, а касније и 22. српска дивизија Народноослободилачке војске Југославије. У време превазилажења насталих тешкоћа успостављене су и партијске везе са ОК КПЈ у Лесковцу што је било веома значајно за даљи организационо-политички и војнички рад. Отуда се може рећи да се кризни период по партизански покрет у овом делу земље завршио јула 1942. године када, уз помоћ ОК КПЈ Лесковац, почиње да се организационо сређује и поново војно-политички постаје активан на новоосвојеној територији у троуглу Лужница-Врање-Власотинце са средиштем у Црној Трави.

У наредна два месеца Бабички партизански одред био је изложен свакодневним непријатељским потерама на свом терену. Тако је у тешким условима обнављао везе са сарадницима, окупљао бивше борце који су се затекли на терену и, истовремено, примао нове, вршио диверзантске акције, измицао непријатељским потерама, маневрисао на заплањском и бабичком подручју, пребацивао се час са једне, час са друге стране демаркационе линије и тако се, не само одржао него је изненадним и даноноћним покретима уносио забуну у непријатељске редове, нарочито међу квислинзима. Свакако, Одред је у непрекидним офанзивно-дефанзивним дејствима морао имати и губитака. Дванаестог новембра код с. Ступнице, у махали Запађе, преморене партизане изненадиле су недићеве банде и у краткој и жестокој борби убиле политичког комесара Одред Сенишу Јанића и још неколико другова.³²⁾

31) Врањски партизански одред формиран је 12. октобра 1941. а претрпео је тешке губитке децембра исте године на планини Кукавица. Преживели борци Одред склонили су се на терен Црне Траве заједно с делом Бабичког одреда.

32) Зборник 1/4, д. 116 и 137. У тој борби погинули су и Миодраг Миленковић из с. Сиваве, Стојан Петровић из с. Гара и Драгиша Миладиновић из с. Црвеног Брега.

У исто време, поново је формиран и Врањски партизански одред, сада под именом „Сима Погачаревић," као успомена на члана ОК КПЈ - Лесковац, који је као Врањанац херојски пао у борби против бугарских фашиста. Поред задатака каквеје имао Бабички одред, Врањски је добио још један веома значајан задатак који је превазилазио територијалне и војно-политичке оквира Одред: - повезивање НОП-а југа Србије са НОП-ом Македоније и Косова, па је, према томе, играо улогу од међународног значаја и постављао темеље братства и јединства Срба,Македонаца, Албанаца и осталих.

Врањски НО партизански одред „Сима Погачаревић" упућен је да се преко врањске, бујановачке и прешевске партијске организације повеже са партизанским одредом за кога се претпостављало да дејствује на Скопској Црној гори. Остваривање овог циља значило је да би била успостављена борбена веза између партизанског покрета Србије и Македоније. Под веома тешким условима пробијао се одред од 36 бораца на југ, провлачио се између непријатељских гарнизона, измицао потерама, избегавао заседе у исцрпљујућим-дугим ноћним маршеви-ма, без сна, без хране, врло слабо обучени, без обуће преко планина у хладним ноћима, итд. Ипак, поред све опрезности у Одреду бугарско-фашистичке јединице су 8. октобра успеле да га изненаде на обронцима Карадага и да у налету убију 10 партизана и заробе једну партизанку.³³⁾ Уместо партизанског одреда на Скопској Црној гори са којим веза није могла бити успостављена, Врањски одред је уз помоћ чланова КПЈ Абдула Краснићија и Селима Селимија из Прешева успоставио везу са Областним комитетом ПК КПЈ за Косово и преко њега с партизанским одредом „Зејнил Ајдини" на челу са Фадил Хоиом - малим одредом од 17 бораца - Албанаца и Турака са Косова. Заједничким снагама одреди су уништили рудник „Лојане" близу Прешева³⁴⁾ и радницима разделили запле-

33) Зборник 1/4, стр. 216. У тој борби погинули су: Влада Та-сић-Бошњак из Врања, Борисав Филипковић-Илија из с. Масуровца, Веља Станојевић из Црне Траве, Бора Стојановић из с. Мачкатице, Новица Дојчиновић, Мирко Стојановић, Велибор Стошић-Станко, Драгобрат Јанковић-Кушић, Стојан Стаменковић-Тајко, сви из Сурдулице и Велибор Митић-Веца из с. Алакиница. Заробљена је Борка, супруга Ратка Јовића из Адровца.

34) Исто, стр. 216.

њену храну. Затим су кренули преко Биничке Мораве, с. Трпезе и с. Танкосића и стигли у село Грболе код Урошевца. За време петнаестодневног боравка по селима Косова стекли су утисак да је у њима НОП био добро организован, нарочито у селима која су била настањена српским и црногорским живљем, а у свему је предњачила омладина.

Врањски НО партизански одред с југа и Бабички са севера вратили су се новембра 1942. године и у околини Црне Траве поново се састали. Све до фебруара 1943. године оба одреда дејствовала су као један одред који се у службеним препискама помиње као Врањски партизански одред „Сима Погачаревић.“³⁵⁾ У народу је тај Одред више познат као Црнотравски и то је одговарало центру (Црној Трави) око које је боравио. Крај 1942. године Одред је дочекао опорављен и организационо сређен са освојеном новом и знатно широм оперативном територијом од оне коју је захватао Бабички партизански одред до фебруарске офанзиве 1942. године. Садашња оперативна територија простирала се између Пирота и Куманова, Јужне Мораве и бугарске границе. У периоду поновног ширења ослободилачког покрета најугу Србије остварена је и борбена веза са Кукавичким одредом на чијој је територији боравио Црнотравски одред, или су пак, борци са Кукавице боравили у **Црној Трави**³⁶⁾ и заједнички нападали четнике у селу Равни Дел.

За четири месеца **постојања** новоформираних одреда извођене су и мање акције и диверзије, али усклађене са политичким радом, значајне **по** томе што су повећавале утицај партизана у пограничном рејону у ширем подручју југа Србије, а тиме стварале широку и сигурну основу за преношење таласа НОБ на територију Бугарске, проширивање и учвршћивање сарадње са тамошњим комунистима и партизанима.

Половином јануара 1943. године Врањски партизански одред „Сима Погачаревић“ извршио је успешан ноћни напад на каменолом „Момин камен“ у Грделичкој клису-

35) Парт. архив ЦК БКП-фонд 87 Софија (препис код аутора).

36) Стојан Никодић-Јоде „Лесковачки партизански одред,“ старана 343-346, П. Станковић „Власотинце и околнина у рату и револуцији,“ стр. 9.

ри на важној међународној комуникацији. Пошто су ликвидирали немачко-бугарску посаду, партизани су минирали и порушили гвоздени мост на Јужној Морави и са заплењеним количинама оружја, одеће и друге опреме повукли се, изгубивши при том командира Другог вода у Одреду Бојана Милушева Бенковског. За пораз који су претрпели, бугарски фашисти убијали су недужно становништво околних села, палили и пљачкали њихове домове.

Полиција је поред терора примењивала и психолошке притиске на поједине виђеније људе. Да би сломила моралну снагу команданта одреда Синадина Миленовића, полиција у Црној Трави ухапсила је његову малолетну ћерку Јерину после чега је уцењивала Синадина и захтевала да ич се преда или ће Јерину убити. Уместо тога, Одред је 2. фебруара у сред бела дана упао у село Црну Траву, ослободио девојчицу и заробио једног од полицајца који је чувао. Том приликом била је спаљена општинска и полицијска архива у којој је, између осталог, пронађен списак људи који су тајно сарађивали с полицијом.

Сутрадан, док се Врањски одред „Сима Погачаревић“ одмарао у с. Млацишту нападнут је истовремено из два правца од бугарско-фашистичке војске. У жестокој борби, по магли и невремену, Одред је успео да се извуче, али је тешко рањен његов политички комесар Александар Стојановић. И поред велике бриге око његовог лечења, није преживео. Биојето велики губитак за Одред и борбу у целини којој је био до крајности одан, посебно за Црну Траву.

Долазак делегата Врховног штаба НОВ и ПОЈ и представника ЦК КПЈ Светозара Вукмановића Темпа, фебруара 1943. године, учврстио је партијске везе југа Србије са ЦК КПЈ. Истовремено пренета су и драгоцене искуства народноослободилачке борбе из Босне где је Темпо провео извесно време по задатку - да брже организује развој НОБ у овим крајевима. Уз непосредну помоћ Светозара Вукмановића Темпа реорганизовано је партијско руководство и партизански одреди на југу Србије.³⁷⁾

37) Зборник Н/8, д. 69. Обавештење Светозара Вукмановића Темпа, од 21. фебруара 1943. године.

На десној обали Јужне Мораве, уместо дотадашњег Партијског поверенства ОК за Црну Траву формиран је Окружни комитет КПЈ за округ врањски, а уместо дотадашњег Врањског партизанског одреда формиран је Други јужноморавски партизански одред. И Окружни комитет за Врање и новоформирани партизански одред на захтев Темпа ојачани су кадровски и под њиховим руководством стављена је целокупна територија десне обале Јужне Мораве - од Прешева и Трговишта на југу до Лужнице, Заплања и Бабичког на северу.

Други јужноморавски партизански одред, који је формиран 4. марта 1943. у с. Равна Гора, са командантом Ратком Павловићем и политкомесаром Владимиром Вујовићем, у организационом саставу првоитно је имао три чете које су добиле називе према територији коју су покривале: Прва (врањска) са командиром Мирком Сотировићем, народним херојем; Друга (власотиначка) са командиром Милорадом Диманићем, народним херојем и Трећа (лужничка) са командиром Живојином Николићем, народним херојем. Од партијског и војног руководства захтевано је да у најкраћем року ове чете прерасту у батаљоне. Отуда се у изворним материјалима једна иста јединица некада помиње као чета, некада као батаљон, што код читалаца ствара забуну. У априлу 1943. године формирана је четврта чета Одред³⁸⁾ са командантом Драгољубом Петковићем Столетом на челу. Чете су покривале широко оперативно подручје, чија су имена носиле, и на њима дејствовале самостално и заједнички.

Из Јабланице је, у духу одлуке о организацији Одред³⁹⁾ да и његовом кадровском јачању, дошла група руководних људи за новоформирани Одред, са новим политичким комесаром Владимиром Вујовићем. Убрзо затим почеле су припреме за нову акцију Одред³⁹⁾ на рудник каменог угља „Јерма“ у с. Ракити. Одред је са Баћов дола, увече, 6. марта, кренуо и, под заштитом мрака, изненадио обезбеђење, заузео рудничке објекте, оштетио постројења, покупио плен и повукао се по четама у разне правце. У извештају Штаба одреда о томе се каже:

38) Чета је формирана 23.4.43. (Зборник 1/5, д. 56).

39) Командант Одред³⁹⁾ Ратко Павловић дошао је нешто касније.

„6/7. 3. 1943. године заузет је рудник Ракита (односи се на „Јерму“ прим.аутора), ликвидирана два стражара, заплењене 4 пушке, два револвера, 120 кг експлозива са машином за електрично паљење, 20 кг ђона, 50 кг шећера, 20 пари опанака и дру-

Са заплењеним експлозивом из „Јерме“ Прва чета је порушила железнички мост на прузи Ниш-Скопље код Врањског Прибоја и тиме прекинула железнички саобраћај за више дана.^{40>}

И остале чете изводиле су самосталне борбене акције на својим теренима. Другу (Власотиначку) чету (10.4.) напали су у Павличиној махали с. Рупља бугарски фашисти из Црвеног Брега. Чета је маневром избегла опкољавање, а фашисти су убили Стојанчу Стефановића и његову жену Стану, домаћина куће у којој је чета боравила, а кућу и помоћне зграде запалили. Када су се фашисти повукли у свој гарнизон, Власотиначка чета је, под заштитом мрака, извршила силовит препад на њих. Бугарски фашисти били су потпуно изненађени, па нису могли пружити организовани отпор већ су кроз прозоре школе побегли и оставили делове личне и заједничке опреме.^{42,}

Лужничку чету је, 10. априла, у раковдолском Осоју напала јача полицијска посада из с. Црвене Јабуре. Чета је цео дан водила маневарску одбрану преко Тумбе, Јабуровика, Кривога Дола и Страњева.^{43>} Само неколико дана после тога, у пролазу кроз Драјчину Бару, Лужничка чета ухватила је и ликвидирала патролу недићеваца.

У селу Доње Гареве Власотиначка чета заробила је кметског намесника и полицајца који су убирали порез и реквизицију, али при покушају бекстваликвидирали их. То је био повод што је 21. априла у овом селу бугарски

40) Зборник НОР-а 1/5, док. 56.

41) Исто.

42) Зборник НОР-а 1/5, д. 56; Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945“ стр. 324. Према извештају Штаба II ЈМО стоји да је убијено 16 полицајаца, док непријатељски извештаји признају три погинула.

43) Зборник 1/5, д. 56; Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945, стр. 324.

фашистички батаљон из Јаковљева извршио одмазду над седам лица, запалио 171 кућу и 429 других грађевинских објеката, опљачкао сву имовину села, а иелокупно становништво интернирао на рад у Бутарску.⁴⁴⁾

На сличан начин поступиле су и друге јединице казних експедиција бугарске војске преко зиме и у рано пролеће 1943. извршивши при том многа убиства у околини Владичиног Хана: Ружићима, Гузевљу, Мртвици, Јастрепцу, Љутежу и Лебеду; и црнотравским селима Тодоровцу, Пеину, Ивићеву, Броду, Дарковцу, Рупљу, Црвеном Брегу, Острозубу и Страњеву, а посебно злочине у околини Врања.

Када је новодошли командант Одрета Ратко Павловић⁴⁵⁾ сазнао за масовне злочине, са огорчењем је рекао: „Никакве милости према окупатору и његовим слугама!“ Одговор на ове злочине формулисао је Штаб одрета, априла 1943. године, приближно овако: „Ако је црнотравском крају предодређена историјска улога да у најкритичнијим тренуцима НОБ-е буде њена војно-политичка база, онда се не сме дозволити да непријатељ у овом крају има своја упоришта.“

Од бројних непријатељских посада у околици, одлучено је да се нападне баш она у центру Црне Траве. То је била заједничка одлука ОК КПЈ Врање и Штаба Другог јужноморавског НОП одрета.⁴⁶⁾ У току припреме за напад требало је решити три основна задатка:

- прво, извиђањем непријатељског распореда, по објектима установити начин његовог утврђења, места истурених обезбеђења, његово понашање у различитом времену (дању-ноћу) и све друго како би се постигло изненађење при нападу; ангажовани су поверљиви људи и скојевци, најоданији НОБ-и, који су прихватили и у потпуности извршили тај задатак. Установили су да, поред полицијске станице са седам стражара, смештена је у приватној кући и згради основне школе полицијска по-

44) Трагом Другог ЈМ одрета, „Царска трагедија,“ стр. 115.

45) Ратко Павловић Ћићко, капетан шпанске републ. армије, организатор устанка у топличком крају од 1941. године, за команданта Другог ЈМ одрета именован фебруара, а дужност преузео половином марта 1943. године.

46) Зборник 1/5, дик. 56.

сада од 140 полицајаца, са рововима и саобраћајницама око њих, па је прилаз веома отежан;

- друго, веома важно питање, била је правилна процена непријатељских снага, које би могле нападнутом гарнизону у Црној Трави прискочити у помоћ. Посада у махали Црвенковац од стотинак полицајаца била је најближа. Њена интервенција могла се очекивати за 30 минута, док посаде војске и полиције из Дејочево (око 150 и Дарковца 30-40 полицајаца) удаљена 7-10км могле су интервенисати тек по сванућу. Искуства су говорила да непријатељ ноћу не напушта своје утврђене објекте - не иде у ризик;

- треће, требало је сачинити план напада, предвидети задатке свакој чети, а посебно, и за сваки случај, јачину и место група за обезбеђење од спољних интервенција, место и време прекида ПТТлинија, знаке за распознавање, сигнале за почетак општег напада, почетак и правац повлачења, поступак са заробљеницима и регистрованим народним издајницима. Сваки детаљ био је драгоцен.

На извршење задатка пошло се чим је пао мрак, 24. априла. Међутим, десила се непредвиђена околност која је утицала да се напад одгоди. Наиме, група бораца која је требало да ликвидира и држи у блокади непријатељску посаду у Црвенковцу, у току приближавања дознаје да је непријатељ изненадно напустио логор, али није установљено где је и с којим циљем отишао. Хитно је обавештен Штаб одреда о промени ситуације на терену и он је одлучио да се акција одгоди и приступи поновном извиђању и процени ситуације.

Након 24 часа са Павлове грамаде, чете су пошле на задатак предвиђеним правцима:

- Прва и Трећачета имале су да савладају најдужи пут и најтежи терен заобилазно преко махала Козарнице и Чуке па даље преко шума и врлети сићу у корито реке Власине да би нападе из правца Ливађа и Соколице;

- Друга и Четврта чета имале су краће растојање до циља, али се претпостављало да на путу за Црну Траву могу бити раније откривене од евентуалних патрола, што би могло да компромитује акцију.

Све чете, из својих правца, стигле су на одређена места и нападје,једновремено, отпочеоу23 часа, 25. апри-

Рашко Пањлокић-Ђињко, народни херој, командант пружања ЈМ одреда.

В. Владимир Вујођић - Вуја, политички комесар Друштва ЈМ одреда.

ла 1943... године. Непријатељ је приметио партизане тек када су ови били на удаљености од 200 метара. Утврђења око школске зграде врло су брзо поседнута и успешно је примењен ватрени систем из плана непријатељске одбране. Власотиначка чета, из правца сеоске цркве, хитала је ка полицијској станици и брзо је ликвидирала свих седам полицијских стражара. Остале чете су се приближиле утврђењима око школе, али су засуте ватром аутоматског оружја и ручним бомбама. Непреступачан терен онемогућавао је јуриш, па трочасовна борба Одред није била потпуно успешна. Приближавао се дан, а од шесторице рањених партизана били су два командира и један политкомесар чете.⁴⁷ Командант Одред одлучио се за прекид напада и дао је сигнале за повлачење. Пошто су ликвидирани четворица са списка народних издајника и пошто су, код сарадника, остављени на лечењу два тежа рањеника, Одред је хитно извучен ка Станикином крсту и

47) Рањени командира били су: Жовојин Николић Брка, Мирко Сотировић и политички комесар Душан Девецић Жика. Тешко рањеници: Десимир Савић из с. Брода и Ранко Младеновић из Црне Траве, који су остављени на лечењу, брзо су подлегли.

Николић Жикојин - Брка, народни херој.

Синадин Миленођић, народни херој, заменик команданта Друго! јужномораћској одреда, пошнуо 14. октобра 1943. Јодине код с. Радосина.

Милорад Диманић - Милош, народни херој, начелник шшаба Се-дме бришаде.

Мирко Соширођић - Сошир, народни херој.

Црквеној плани. На Орловцу Одред је дочекала полиција из Дарковца, али се после краће борбе дала у бекство. Недалеко од Станикина крста дошло је до нове борбе против полиције која је долазила преко с. Преслапа. И она је протерана, па је Одред, без задржавања, изашао на Црквену плану и разместио се у ровове из којих се бранила југословенска војска 1941. године.

До 11 часова 26. априла биле су активиране све ближе и даље непријатељске посаде и са свих страна њихове колоне приближавале су се партизанским положајима. У неко доба дана долетела су и четири авиона из правца Софије да седејствују с нападачима са земље. Пошто су установили распоред својих јединица, уговореним знацима, авиони су направили неколико кругова и отпочели дејство на партизанске положаје из ваздуха. Командант Одрета наредио је повлачење ка шумљеном терену Вртопа. У повлачењу дејствовали су пешадијским наоружањем по непријатељској авијацији и принудили је да митраљира и баца бомбе са веће висине, па је њихово дејство било неефикасно. Међутим, на путу кроз шуму наишли су на стрељачки строј полиције. Развила се борба с чела на колоне и леви бок.

Када је једна трећина партизанске колоне, са командантом и политичким комесаром Одрета већ прешла речицу и колски пут Стрезимировци-Преслап, непријатељ је извршио снажан притисак и пресекао колону. Не знајући да је главнина остала у обручу у великој шуми, непријатељ је све снаге усмерио на групу која је већ била ван окружења на домаку Големе рудине. Тако је, више случајно, већи део Одрета остао непримећен у дубокој шуми. Крајем дана, међутим, дошло је до борбе између непријатељске војне јединице из правца Стрезимировца и дела Одрета са командантом Ратком Павловићем Ћићком. С падом мрака борба је јењавала, а готово последњи меци, који су били испаљени били су уједно смртоносни за команданта Ратка Павловића. Истовремено, непријатељ је напустио Црну Траву одакле је запрегама евакуисао своје жртве и опрему и од тада је престала његова власт у њој. У каснијем периоду рата непријатељ је једино за време већих офанзивних дејстава прелазео преко територије Црне Траве. Тако је Црна Трава, као оп-

штински центар, може се рећи, била готово слободна 17 месеци пре свих општинских центара у Србији.

Међу многобројним жртвама у овом устаничком мегу треба истаћи породицу Стојановића, с надимком „Вузије," из чије је кућне заједнице погинуло 10 чланова.⁴⁸⁾

Међу изузетно храбрим женама и девојкама остала су сећања на Милеву Синадиновић која је отела пушку бугарском фашистичком војнику и бајонет му зарила у груди. Други војници су Милеву убили, ставили је на ломачу, кућујој запалили, имовину опљачкали и уништили, а пре тога и супруга Синадина убили.

Половином јуна 1943. године, пошто је Одред тежиште борбених дејстава пренео на шири рејон Врања, формирана је нова Лужничка партизанска чета од 40 бораца - пета у Одреду.⁴⁹⁾ Као и све друге партизанске јединице и Лужничка чета имала је два основна задатка:

- први, да оружаним и сталним нападима онемогући непријатељу да одржи и учврсти своју, окупаторску власт на анектираном подручју, ограничи му слободу кретања и створи несигурност опстанка, збије га у што мањи број гарнизона и тиме прошири слободну територију:

- други је да народу у селима Лужнице свакодневно објашњава циљеве НОБ-е, организује га на отпор према окупатору и против издајника било које врсте. У том циљу требало је учврстити постојеће и формирати нове организације НОП-а на терену - илегално МНОО и друге организације.

У остваривању првог задатка чета је извршила неколико успешних диверзантских акција: у Петровцу код Пирота, 9. јула, спалила је општинску архиву, уништила мандру са инвентаром и млечним производима.⁵⁰⁾ Само три дана касније - пошто је дошао бугарско-фашистички полицијски одред да омогући поново успостављање окупаторске власти у Стрелцу - Лужничка чета је, 12. јула,

48) Владимир 1885-1942, Александар 1913-1943, Вера 1927-1943, Цана 1910-1943, Руска 1891-1943, Радмила 1922-1943, Томислав 1929-1944, Нада 1923-1944, Ватрослав 1923-1944, Радомир 1919-1945. године.

49) Трагом Другог јужноморавског одреда, стр. 25.

50) Зборник НОР-а 1/5, док. 75 и 81; Ж. Николић „Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945," стр. 129 и 140.

други пут напала одред од 42 полицајца у згради основне школе.⁵¹⁾ Изненадним и брзим препадом савладан је отпор полиције у згради, и бункерима око ње, при чему су погинули командир одреда и два полицајца, а чета се, са покупленим пленом и тројицом рањених бораца, повукла преко Таламбаса.

Учестале акције партизанских јединица у рејону Главановца и Стрезимировца, а убрзо затим и у Петровцу код Пирота и Стрелцу код Бабушнице. Заједничка борбена дејства Лужничке чете и новоформираног Трнског партизанског одреда били су непосредан повод за нову - јулску офанзиву бугарске окупаторске војске и полиције. Из Пирота преко Лужнице као и из Трна преко Црне Траве бугарска војска и полиција кренули су у потеру за партизанима. Покренуте су и остале полицијске и војне посаде из Свођа, Добровиша, Доброг Поља, Црвеног Брега, Јаковљева, Дејићеве, Власине, Мачкатице са циљем да стегну обруч, и претресу села и шуме. Чак је и авијација осматрала не би ли открила покрете или логоре партизана. Док је Лужничка чета за време боравка у шуми Зеленичја због ватре коју је заложила да спреми ручак за борце, била откривена, из авиона најближаказненаекспедиција бугарско-фашистичке војске успела је да јој се приближи и постави видне ознаке за гађање минобацачима. Развијен је стрељачки строј непријатеља са Острозубског виса ка Зеленичју. Међутим, непријатеље био брзо откривен, па је Лужничка чета благовремено напустила логор. Ватра непријатељских минобацача узалудно је засула напуштени логор. Убрзо затим чета се на Острозубским ливадама сукобила са њиховим стрељачким стројем и после краће борбе повукла се на Качар.⁵²⁾

Само дан раније, 21. јула, дошло је до оружаног сукоба између Власотиначке чете партизана која се затекла у с. Златанци⁵³⁾ код Црне Траве и казнене експедиције која је наишла са правца Станикина крста. Чета се из незавидног положаја успешно извукла без жртава, сем што

51) Извори као у претходној фусноти.

52) А VII СУП-а Скопље фонд 10/44; Зборн. 1/20, д. 97; 1/5, д. 81 и 102; Зборн. У11/3, д. 167; Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945," стр. 344.

53) Извори као у претходној фусноти.

су рањене две скојевке са терена. Неколико дана затим Власотиначка чета напала је недићевце у згради Основне школе с. Дадинца, док је 2. августа њена диверзантска група онеспособила жичару рудника „Мачкатице.“⁵⁴⁾

Лужничка партизанска чета је 13. августа покушала да се преко демаркационе линије и белопаланачке територије пробије и повеже са Сврљишко-нишавским партизанима у пределу Сврљишких планина. Због концентрације четника на том правцу, команда чете одлучила је да се из с. Шљивовика врати на лужнички терен. Одмах по преласку демаркационе линије, изјутра 14. августа, чету је напала бугарска фашистичка гранична јединица. У маневарској одбрани, са тројицом рањеника, чета се извукла преко Радошеве и Дренове главе, Корбеса и Големог стола и стигла у с. Кијевац. За време боравка у селу одржан је збор на коме је оптужен кметски намесник Ратко Илић, који је био у служби окупатора, па је над њим извршена смртна казна.

За протекла два и по месеца прилив нових бораца, како са територије власотиначког и лужничког среза тако и са ширег подручја Врања, из дана у дан био је све већи. Ова чињеница била је уверљив доказ о све организованијем ширењу НОБ-е и то је створило услове за формирање крупнијих партизанских јединица и батаљона.

На захтев ОК КПЈ Врање, крајем августа 1943. године, ради реорганизације поново су се нашле у рејону Црне Траве готово све јединице Другог јужноморавског одреда. У Качару су, 28 августа, формирана три батаљона: Први (ударни), Други (врањски) и Трећи (лужнички). Истовремено формирана је и Самостална чета за дејство на територију бившег Бабичког партизанског одреда.⁵⁵⁾ Док су врањски и лужнички батаљони били везани за своје територије, Ударни батаљон је, по потреби, дејствовао на читавој територији одреда - од Пирота до близу Куманова.⁵⁶⁾ Такво организовање уследило је после нарастања свих јединица, када је проширена партизан-

54) Петар Станковић „Власотинце и околина у рату и револуцији 1903-1945,” стр. 110-121.

55) Трагом Другог ЈМ одреда, стр. 27; Ђ.Златковић „Зла времена,” стр. 179.

56) Трагом Другог ЈМ одреда, стр. 28.

ска територија, односно када су формиран и организационо учвршћени месни НОО и друге друштвено-политичке организације, чиме је ојачан народни фронт за бробу против окупатора и његових слугу.

У предвечерњим часовима тога дана, док је штаб Лужничког батаљона примао инструкције Штаба одреда за дејство батаљона, стигла је вест о смрти бугарског цара Бориса, великог противника не само Југославије већ и свих земаља антифашистичког блока. За време боравка Лужничког батаљона на Тумби секретар Среског комитета КПЈ за Лужницу пренео је обавештење да је фашистичка Италија капитулирала. То је изазвало велико одушевљење у батаљону и вест су сви пропратили жестоком пуцњавом.

Од свих села у Лужници, Лужнички партизански батаљон највише је помоћи очекивао од Љуберађе као најјачег економског и услужног центра у коме је било више трговачких радњи и кафана, 16 воденица, неколико вуновлачара, ваљавица, стругара и већи број занатских радњи (ћурчија, шнајдера, опанчара, ковача, поткивача, бојација, пекара, содара, грнчара и сл.). И поред доброг материјалног стања, део власника - занатлија тешко се одлучивао за сарадњу и помоћ ослободилачком покрету. Своју пасивност оправдавали су присуством бугарске фашистичке војске и полиције. Због тога је одлучено да се нападне гранична чета у згради Основне школе, опасане каменим зидом и бункерима. Извршено је детаљно извиђање, проучен распоред и врста непосредног обезбеђења непријатеља. Лужнички партизански батаљон (без једне чете), са групом бораца Нишавског одреда, успео је да се приближи, а затим силовито јуриша на утврђење.⁵⁷ Непријатељ није стигао ни да изађе из зграде и заузме спољна утврђења, већ се из отвора зграде бранио. Камени зид са пушкарницама и бункерима, недалеко од зграде, одмах се нашао у рукама партизана. Бомбе које су бацане са једне и друге стране најчешће су падале у међупростор. Када је партизанима пошло за руком да убаце две бомбе у једно одељење школе кроз прозор и када је

57) Зборник 1/7, д. 11; Извештај Штаба Другог ЈМ одреда од 15.1.1944. Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији,” стр. 396.

на том прозору престао отпор браниоца, заменик команданта батаљона оценио је да је дошао моменат да приђе прозору и убади припремљени свежањ динамита. На жалост, требало је учинити само још неколико корака, кад се на вратима школе појавио непријатељски војник. Уследили суједновремени пуцњи после којих су оба пали, тешко рањени. Експлозив је пред вратима школе остао неупотребљен. Непријатељ је искористио моменат, попео се у поткровље зграде, одакле је бацао бомбе преко зидова утврђења. Међу партизанима било је још осам лакше рањених међу којима и командант батаљона. Био је теже рањен поручник Чолаков, командир непријатељске јединице. Пошто је непријатељу из Пирота и Бабушнице, са једне, и из Свођа, са друге стране, камионима пристигла помоћ и пошто је тешко рањени заменик команданта батаљона извучен из критичне зоне, дат је знак за повлачење целог батаљона.⁵⁸

Десетог октобра 1943. године у Лужницу је са врањског подручја стигао Штаб Другог јужноморавског одреда са Ударним батаљоном. Из с. Радосина заједно са Лужничким батаљоном започео је покрет преко села: Студене, Ралина, Кијевца, Стола, Стрелца и Масуровца при чему су одржали масовне зборове. Међутим, напад на Љуберађу, а одмах затим и појава двају партизанских батаљона у Лужници, изазвали су реакцију непријатеља. Поред три пука бугарске војске из разних праваца покренуте су и полицијске посаде из бившег лужничког, власотиначког и трнског среза. Док је окупаторска војска била ангажована у потери за борцима ослободилачке војске, полиција је вршила разне злочине над голоруким становништвом. Штаб II јужноморавског НОП одреда је на време открио правце и намере непријатеља и одлучио да се батаљонима извуче са угроженог подручја у правцу Црне Траве. Код с. Радосина дошло је до већег сукоба у коме је непријатељ покушао да спречи пробој партизанских батаљона из окружења. На челу јединице за пробој био је заменик команданта Одред Синадин Миленовић, народни херој, који је том приликом, 14. октобра, поги-

58) Зборник 1/7, стр. 34-45; Ђ.Златковић „Зла времена," стр. 283.

нуо.⁵⁹⁾ Ударни и Лужнички батаљони успели су да се извуку на слабијим спојевима непријатељских јединица.

Полицијске јединице „за чишћење терена“ које су предводили злогласни капетан Горчилов, поручник Лазаров, потпоручник Балабанов и полицијски агент Милованов, средином октобра 1943. године, починили су праву пустош по селима Лужнице.⁶⁰⁾ У осталим селима стрељали су још 32 лица и запалили 23 куће и 268 других грађевинских објеката са целокупном имовином у њима.⁶¹⁾

Варварско понашање непријатеља по селима Лужнице и Црне Траве уместо да застраши људе како је желео, збијао је њихове редове у још одлучнију борбу против омрзнутог окупатора. Учестали су напади Лужничког и Црнотравско-власотиначког партизанског батаљона на колоне које су доносиле храну истуреним непријатељским посадама на терену. У тешком положају наша се полицијска посада од 240 полицајаца у Добром Пољу чије је снабдевање било угрожено. Борбена дејства партизанских батаљона присилила су непријатеља да повуче своје војно-полицијске посаде најпре септембра из с. Калне и с. Добровиша, а октобра из Дејићева и Доброг Полја.

Од свих непријатељских посада, она у Дејићеву, са капетаном Асеном Тасевим и Борисом Горчиловим на челу, за читав период, од 15. марта до октобра 1943, сигурно је била најзлогласнија. Колико је људи, жена и деце погинуло у Дејићеву тешко се може икад утврдити. На спомену су, у камену, уклесана 74 имена као жртве посаде у Дејићеву.⁶²⁾ Међутим, ту су довођени и убијани људи из других удаљених места којима се за гроб никада није сазнало. Ту су распаране утробе бременитих жена, одсецане главе девојкама, вађене очи људима и убијано на начине који су несхватљиви за људски род.

Крајем октобра 1943. године отворене су партизанске основне школе у више места (Кални, Јабуковику, Црвеној Јабуци, Раков Долу) а учитељи у њима били су

59) Зборник 1/7, стр. 34-45.Извештај штабаП ЈМОод 15.1.44

60) Исто.

61) Ђ.Златковић „Зла времена“ стр. 443 (преглед).

62) Радомир Костадиновић „Тако се борила Црна Трава,“ стр. 302.

политички активисти са терена (Воја Богојевић, Мирко Златановић, Крста Михаиловић, Драгослав Савић).⁶³⁾

У времену од 28. октобра до 3. новембра 1943. године ОК КПЈ Врање организовао је партијско саветовање у Црној Трави на коме су учествовали секретар ПК КП Србије Благоје Нешковић и 40 партијских руководилаца из јединица и са терена.^{М)} Саветовање је оценило дотадашњи рад КПЈ и развој НОП-а на овом подручју и постављени су наредни задаци:

- један од приоритетних задатака био је да се приступи формирању оперативних војних јединица - бригада;
- други - да се развијају и даље учвршћују органи народне власти који би се бринули о потребама народа и војске, а нарочито о исхрани становништва на опустошеним теренима.

На саветовању је одлучено да се већ успостављене везе с народноослободилачким покретом у Македонији, Косову и Бугарској и даље продубљују организовањем заједничких војних и политичких акција.

Прва савезничка помоћ партизанима на црнотравском терену стигла је 19/20. децембра 1943. године на импровизовани аеродром „Павлова грамада.“⁶⁵⁾ Непријатељ из оближњих гарнизона Власине, Мачкатице и Црвеног Брега одмах је покушао да спречи дотур наоружања и војне опреме партизанима. Међутим, ту се нашао већи број партизанских јединица међу којима Лужнички и **Црнотравско-власотиначки батаљони. У петодневним борбама против непријатеља** коме су пристизала стално појачања, борци ослободилачких снага су, уз несебичну помоћ народа нарочито омладине, успели не само да очувају оно што су им савезници послали, већ су противнападима 20, 22, 24. и 25. децембра непријатељу нанели велике губитке. Тих дана су први пут борци ослободилачке војске употребили тешке митраљезе и минобацаче

63) Наанектираном подручју, тамо где је био општенародни отпор окупатору, у школама није прихваћена настава на бугарском језику, а употреба српског језика била је забрањена због чега је школовање било прекинуто.

64) А. Србије - Фонд ОК Врање, бр. 7, 11 и 13; Зборник 1/7 д. 22: Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији,“ стр. 411.

65) Зборник 1/7, док. 11, А ЦК СКС бр. 6821.

на непријатеља, што је у његовим редовима изазвало изненађење и панику.

Једна од последњих оружаних акција Лужничког партизанског батаљона је она у Великом Боњинцу, Свођу и Модрој Стени. Из с. Страњева, увече 30. јануара 1944. године, по четама кренуло се у једновремени напад на три објекта:

- Прва чета напала је полицију у Великом Боњинцу и протерала је после краћег пушкарања. У општинској згради заплењене су четири пушке, нешто муниције, радио-апарат, две писаће машине и општинска архива;

- Друга чета онеспособила је електричну централу у Модрој Стени и била на обезбеђењу из правца Љуберађе;а

- Трећа чета упала је у Свође и из магацина узела 1.000 кр> шећера, извесне количине пиринча, брашна и др.

У извештају среске полицијске управе из Бабушнице-Министарству унутрашњих послова у Софији, од 10. фебруара 1944. године, детаљније пише о партизанској акцији од 30. јануара. Поред осталог, помиње се 15 различитих парола које су партизани исписали или растурили у поменутим местима. На крају предлажу се мере противу партизана како не би дошло до губљења власти у општинама,⁶⁶ што се десило у Стрелцу, Дарковцу и другим изгубљеним општинама.

Уместо закључка

Акције батаљона и чета Другог јужноморавског одреда и њихов политички рад на терену-од Пирота до Куманова-допринеле су да се прошири и учврсти народна власт на слободној територији и да се на њој, у јесен 1943. године, формирају војно-позадински органи: команде места, сеоске партизанске страже, Команда црно-травског војног подручја чији је основни задатак био да обезбеђује и брани слободну територију од изненадног

66) Блгарска академија на науките-„Единодействието на блгарски народ с другите балкански народи в антифашиската борба 1941-1945. стр. 158.

непријатељског упада. Готово да и није било села у којем није био МНОО, а у више места постојали су општински НОО као прави органи народне власти. Поред партијских ћелија и актива СКОЈ-а постојали су срески комитети за Црну Траву и Врање, а од 20. маја 1943. године и Партијско поверенство КПЈ за лужнички срез. У више села постојала је организација Антифашистичког фронта жена.

Упоредо с радом органа власти и друштвено-политичких организација, организовани су партијско-политички курсеви који су у прво време трајали седам, а касније је одржавање наставе трајало 15 и више дана. Први курс организован је у шуми Качара и имао је две наставне групе по 10 слушалаца. Први наставници били су Василије Смајевић за једну и Душан Пуђа Сава за другу. Место каснијих партијско-политичких курсева, због њихове безбедности, мењано је, али је ипак најдуже било у Златановој махали села Дарковца. И наставни кадар се мењао, али се, вероватно, на том задатку најдуже задржала професор Разуменка Петровић Деса.

Поводом 25-те годишњице октобарске револуције у Црној Трави је, 7. новембра 1943. године, организован митинг. Поред смотре свих јединица Одрода, извршена је његова друга реорганизација - од три постојећа формирана су пет батаљона. Поред Ударног, Врањског и Лужничког формиран је и Омладински батаљон који је одмах упућен у Пусту Реку и 21. новембра ушао у састав Друге јужноморавске (Четврте српске) бригаде.⁶⁷⁾ Пети батаљон формиран је зацрнотравско-власотиначко подручје. Тако су, после ове реорганизације одреда, два батаљона дејствовала јужно од Врле Реке до Куманова, а два северно од ње - до Пирота и Ниша. Црнотравско-власотиначки и Лужнички батаљони ускоро ће постати језгро Пете јужноморавске (Седме српске) партизанске бригаде, а од Ударног и Врањског батаљона биће формирана Шеста јужноморавска (8 српска бригада).

Борци Другог јужноморавског одреда крај 1943. године дочекали су запаженим резултатима. Њихове јединице онеспособиле су или уништиле пет возова, нападе

67) „Трагом Другог јужноморавског одреда,” стр. 31; Живојин Николић „Југоисточна Собија у револуцији 1941-1945,” стр. 412.

14 већих непријатељских упоришта, онеспособиле за рад три рудника, три електричне централе, рудничку жичару, одузеле су 643 овце и 14 грла говеда од бугарске војске која их је опљачкала од народа на југу Србије, више коња, 1.000 к§ вуне, два каравана следовања, 10 вагона жита и друго. Јединице одреда су, поред тога, имале око 30 већих сукоба с бугарском фашистичком војском и полицијом као и четницима Драже Михаиловића око Пчиње и Власотинаца, ликвидирале 23 шпијуна и два гестаповца. Када се каже да је за то време одржано 36 зборова и митинга, онда се мисли на веома интензиван и плодотворан политичко-партијски рад у народу. Значајни успеси постигнути су у ширењу фронта НОБ-е, организовању структуре народне власти, нових социјално-економских односа и постављена је широка основа за одбрану и заштиту слободне територије и интереса становништва на њој, истовремено потчињавајући све најпопуларијој пароли „Све за фронт - све за слободу.“⁶⁸⁾

Црна Трава је ослобођена пре већине општинских центара на југу Србије. Од 26. априла 1943. године па надаље на овој територији, и оној која јој је гравитирала, непријатељ више није могао да успостави трајна упоришта. Вредне породице печалбара овог подручја посветиле су се борби за слободу и сређивању привредног живота, као услова егзистенције. Пошто је знатан део мушкараца био ангажован у војним јединицама и организацијама или у интернацији, жене - Црнотравке и Лужничанке биле су она покретачка и организована снага која је носила терет на својим леђима. Оне су биле основна радна снага и у време најљућих битака које су свакодневно вођене, биле су и носиоци друштвено-политичког рада на терену и одгајале децу. Показале су се и у првим борбеним линијама достојне својих синова, браће и мужева. Ни Црној Трави ни Лужници није познат ниједан случај даје њихова жена борац дезертирала с фронта или да није са пуном одговорношћу извршила постављени задатак. Није забележен ниједан случај да је нека од њих под

68) Зборник 1/5, док. 56, 75, 81, 102 и 171. Извештаји Штаба Другог јужноморавског одреда Главном штабу НО и ПО за Србију за период мај-јуни, јули-август, септембар-октобар и новембар 1943. године и јануар 1944. године.

Штаб Друш ЈМ одреда с лека: Р. Аниунокић, В. Вујохић, Ђ. Цекић
Ђ. З.чаШкодић и В. Смајеђић > Црној Трави.*

нај зверскијим мучењима било шта издала или постала непријатељски обавештајац. Напротив, забележено је много случајева храброг и одважног држања жене пред класним непријатељем.

На територији Црне Траве боравила је савезничка војна мисија већ од 10. децембра 1943. године. Ту су ваздушним путем, од 19. децембра, достављане разне пошиљке, испорука оружја и муниције савезника. На подручју Црне Траве дошло је до успостављања првих илегалних, па затим и борбених веза између НОП-а Србије, Македоније, Албаније, Бугарске, што је било значајно, пред осталог, за развој братства и јединства.

Крајем октобра 1943. године на саветовању окруж¹них комитета Партије и СКОЈ-а за врањски округ, одржаног у Црној Трави, високо су оцењени успеси Другог јужноморавског партизанског одреда и изражено задовољство народом и његовом приврженошћу НОБ-у и

* Ђ. Цекић је 1948. год. емигрирао у СССР

КПЈ, његовим јединством и храброшћу коју је показао. Тиме су у основи створени одговарајући услови да се и на том оперативном подручју формирају бригаде као снажније оперативне јединице НОВЈ.